

Любов і честь

(З твору „Міт ХХ століття“)

Достоевський висказується в своєму „Щоденнику“ зовсім отверто, що „абсолютно вкоріненим бажанням“ московської людини є туга за терпінням, за безнастанним терпінням; терпінням у всьому, навіть у радості. На основі цієї ідеї діють і живуть його постаті; звідтіля у співчужанні лежить теж точка тяжости московської етики. Нарід знає, щоправда, що злочинець ділає грішно, але: „Існують невисловлені ідеї.. До цих ідей укритих у московському народі належить окреслення злочинця, як нещасного. Це чисто московська ідея“.

Достоевський це побільшуюче шкло московської душі; крізь його особистість можна відчитати цілу Московщину в її часто важкій до розгадання ріжнومانітності. І дійсно, висновки, які він витягає зі своєї віри таксамо знамениті, як його роздумування над оцінкою московського душевного стану. Він запримітив, що ця ідея терпіння тісно звязана з рисою безособовости і покірливости. Напр. в московського самогубця немає жадної тни непевности, чи Я, яке він хоче вбити, є безсмертним. При цьому він не є жадним атеїстом. Він мабуть нічого не чув про це: „Пригадайте давніших атеїстів: коли вони втратили віру в одно, починали миттю вірити пристрасно в друге. Пригадайте віру Дідро. Вольтера.. У наших цілковита tabula rasa; так і пощож тут говорити про Вольтера; бракує попросту гроша, щоби держати собі коханку і більше нічого.“

Знайти таке признання в людини, яка „хотіла лиш жити, щоби побачити свій нарід раз щасливим і просвіченим є зворушливим, а треба його доповнити заввагою Достоевського, що в Московщині немає людини, яка не брехалаб. Там могли брехати найшановніші люди. Поперше тому, що правда видається москалеві за нудною; а подруге — „бо всі ми соромимось себе самих і кожний намагається показатися чимось безумовно іншим, ніж є“. І при всій тузі за знанням і правдою бувби москаль всетаки зле вивінуваний. Але тут показується вже відворотна сторінка покірливости; безмежна зарозумілість. „Він (москаль) може зовсім не розуміти питань, які забирається розв'язувати, але не соромиться цього і його совість спокійна. Ця безсовісність свідчить про таку байдужність для самокритики, таке самонепощанування, що можна попасти в розпуку і втратити надію на щось самостійного, що принеслоби нації рятуюнок. „Поручника П—ова, в повному однострої, побив на вулиці один німець. Коли він ствердив, що випадкові ніхто не міг приглядатися, утік на бічну вулицю, щоби цього самого вечера, як герой сальону освідчитися знатній дамі. Вона не

знала нічого про трусливість свого коханця: „Але, як гадаєте, прийнялиби вона його теж і тоді? — Безумовно, вона вчинилаби це“.

В залізниці їде багато москалів разом із Юстом Лібігом, який одначе нікому незнаний. Один із них, що не має поняття про хемію, починає на цю тему говорити з Лібігом. Він говорить гарно й довго аж до своєї стації, бере опісля свої річі і покидає переділ, гордий і безмежно задоволений з себе. А інші москалі не попали ні на хвилину в сумнів, що шарлятан побідив у дебати.

Це самопониження (зв'язане з несподіваною зарозумілістю) зводить Достоєвський до 200-літнього відзвичаювання від усякої самостійности та 200-літнього опльовування московського обличчя, яке розтягнуло московську совість до катастрофальної покірливости. Ми видалиби нині інший осуд: є щось нездорового, хворого, бастардного в московській крові, що перехресує все наново всякі високі пориви. Психологізм не є наслідком сильної душевности, але якраз навпаки ознакою душевного каліцтва. Так як ранений буде все наново теревити і розглядати свою рану, так душевно хворий свій внутрішній стан. У московській ідеї терпіння і покірливости лежить найсильніше напруження між вартостями любови і чести. На всьому Заході пробивалася честь й ідея свободи все наново, мимо кострищ й інтердикту. У „рускаво человека“, що на переломі ХХ століття став мало не євангелієм, честь, як творча сила взагалі не з'явилася. Мітя Карамазов, що знущується ногами над своїм батьком, щоби зараз після цього стати покірним, ще ледви знає її, але незнана вона бурмилові Іванові, ані старцеві Зосимі (одна з найкращих постатей московської літератури), не згадуючи вже самого Карамазова. Князь Мишкін грає зворушливо до кінця хоробливо ідіотичну ролю визначної особистости. Рогожінові з його дикою пристрасністю не достає теж європейського центра. Раскольніков без жадної внутрішньої ваги, вкінці Смердяков — склублення усього рабського без жа д н о ї туги за високим. До цього долучуються всі оці жестикулюючі студенти й хорі революціонери, що цілими ночами говорять усуміш, дебатують, щоби не знати вкінці, про що вони взагалі спорили. Це образи зіпсутої крові, затроєної душі.

Колись розглядався Тургенев за зразком сили й прямо-лінійности для героя одного свого роману. Він не знайшов його й вибрав болгарина, якого назвав Інсаровом. Горкій зійшов до дна суспільности, змальовував волоцюгу без волі, без віри, або хіба тільки з такою, що блистілаб як фосфорний блеск порохна. („Між чужими людьми“.) Андреев дійшов до чоловіка, що брав пощочини, а всі вони як люди потверджують гіркий погляд Чадаєва, що Москва не належить ні до сходу, ні до заходу, що в неї не існує жадна органічно укріплена власна традиція. Москаль, одинокий у світі, не впровадив жадніської

ідеї до багатства ідей людства, а все, що одержав від поступу — викривив. Москаль порушується справді, але по кривій лінії, яка не веде до жадної мети і він, як та мала дитина, що не вміє до ладу думати.

Ця свідомість дрімала, як виказано, теж у Достоевського — брак почуття особистости він виразно запримітив. А з повної мук туги принести світові в дарі всеж щось самостійного, виросла його „вселюдскість“, яка нібито мала бути однозначною з московством. Це Московщина є тою, що зберегла вірно правдивий образ Христа в своїх грудях, з постановою, колись, як народи Заходу втратилиб праву путь, справити їх на новий шлях рятунку.

Сьогодні є очевидним, що ця розпучлива спроба Достоевського подібна по суті до москаля, якого він протиставив Юстові Лібігові: недолужна, безособиста душа, що поривається наверх.

Дуже інтересну оцінку москаля видав уже перед багатьма десятиліттями Віктор Ген: „Московщина це країна вічної зміни, вповні неконсервативна й одночасно країна — ультраконсервативного обичаю, в якому живе правік і яка не покидає звичаїв і вірувань, як тільки можна собі уявити. Модерна культура є тут політурою, припливає і відпливає. Видобуває тільки гідкі явища наверх; що передала прадання традиція відносно матеріальної культури, обичаїв, оруддя, є солідне, розумне, второпно видумане й спритно вжите“.

А в іншому місці:

„Вони не є молодим народом, але старечим — як китайці. Всі їхні хиби не є молодечою невиробленістю, але випливають з астеничного нервового вичерпання. Вони дуже старі, прастарі й зберегли найдавніше та не покидають його. На їхній мові, їхніх забобонах, їхньому спадковому праві і т. д. можна студіювати найвчаснішу старину. Вони без совісти й чести, лайдаки, легковірні, неконсеквентні, без чуття й самодіяльності, але тільки у вимушених модерних культурних формах бракує їм розвиненої самостійної суб'єктивності; вони зате незмінимо обичайні, тверді мов скала, гідні покладання на них, де річ у їм питомій, староазійській, примітивній формі життя. Вони стаціонарний нарід. По глибокій обсервації Гете такий народ обходиться навіть із технікою з релігійним почуттям. І в старомосковських галузях техніки вони ділають солідно в усьому, де невимагана ядерна, сперта на самій собі індивідуальність, тільки спільна фабрикація по наслідуванню і кожному приписуванню правилам — і тоді вони працюють мов бобри, мурашки, бджоли. Вся європейська індустрія в Московщині нужденна до смішности; все тільки про людське око, обраховане на момент, крихке, вибілене, все наслідуване на діточий лад по найновіших зразках

ї в найвищій мірі недокладне, сире, без смаку". (Пор. Шіман: Віктор Ген, біографія, 1894).

Достоевський мав успіх у всіх тих європейців, що їх охопила була охляла оспалість, у всіх бастардів великоміської духовости і — при поминенні його антисемітських поглядів — у жидівського літературного світа, який побачив у його постатях і в порожньому паціфізмі Толстого дальший знаменитий середник для розкладу Заходу. Не говорю тут про мистецьку силу Достоевського, але про постаті як такі, які він творив і його оточення, яке тут знайшло своє зображення. За „людське“ уходило від тепер усе, що слабе, окалічле, підгниле. Упокорені й гноблені стали „героями“, епілептики глибокими проблемами людства, однаково недоторкальними, як святі, гниючі жебраки середовіччя, або Симон Стілітес. Розуміння германського людства перекручено до протилежного. Людським для людини заходу є герой Ахілє або Фавст у творчому змаганню; людською є сила як невтомимий Леонардо; людською є боротьба, така як її пережили Ріхард Вагнер і Фридрих Ніцше. З московською хворобою, що чинить зі злочинців нещасних і представляє символами „людства“ змиршавілих і зігнилих, треба зробити раз на все лад. Навіть індус, на якого покликується хибно богато москалів, приймає свою судьбу як таку, що її він сам завинив, як вину попереднього життя. Як там не толкувати цієї науки про вандрівку душ, але вона аристократична і народилася колись із хороброго серця..

...У Достоевського можна прямо вловити руками, як його святі хотіння були в постійній боротьбі зі силами упадку. Коли він ще величає руську людину дороговказом європейського майбутнього, вже бачить він Московщину видану на поталу демонів. Він знає вже хто буде паном у грі сил: „Безробітні адвокати й нахабні жида“: Керенський і Троцький випроковувані. В 1917 р. визволилася врешті „русска людина“. Вона розпалася на дві частині. Нордійсько-московська кров занежала боротьбу, азійсько-монгольська вибухнула могутньо, прикликала китайців і пустинні народи; жида, вірмени поперли за проводом, а калмуко-татарин Ленін став паном. Демонічність цієї крові звернулася інстинктивно проти всього, що ще з виду було прямодійним, виглядало мужньонордійським і було гейби живим закидом проти чоловіка, якого Лютроп Стоддарт слушно назвав „підчоловіком“. З любови й немочі зродився епілептичний шал, проведений політично з енергією божевільного. Смердяков панує над Московщиною..

Як завжди, може московський експеримент википіти але большевизм як володар був як наслідок можливої тільки серед расової й душевно хворого народнього організму, який не зміг заявитися за честю, а тільки за безкровною „любовю“. Хто хоче нової Німеччини, відкине від себе теж московську спокусу побіч її жидівського використання. Зворот наступив вже й тут. Наслідки викаже майбутнє. (Переклав Р.К.)